

DOI: 10.32347/2786-7269.2025.11.102-114

УДК 72.01:271.2-74

Ключнікова А.М.,

anastasiaurakina@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8057-1310,

Білоус П.К.,

Architectpavel@gmail.com, ORCID: 0009-0008-1468-8885,

Київський національний університет будівництва і архітектури

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІПРОВ'Я ЯК ВИРАЗНИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Визначено характерні особливості православних храмів Середнього Подніпров'я доби «козацького бароко» як виразників національної ідентичності. Зазначено, що на відміну від Чернігівщини, Полтавщини і Слобожанщини Середнє Подніпров'я постійно переживало збройні конфлікти, що спричиняло хвилі переселень. Саме тому на цій території однаково поширились різні композиційні схеми церков. Водночас домінував тип триверхої церкви як символу Божественної Трійці. Православна церква Середнього Подніпров'я втілила в собі ті ознаки, які трактуються як виразники української культури і національно стильової архітектури: це баштоподібний тип композиції, коли кожний об'єм має власне завершення у вигляді бані і відкритий в інтер'єрі до zenіту бані, грушовидні куполи з перехватом-«ковніром», традиційна поліхромія (куполи золоті, зелені, сині з золотими зірками, стіни білі з білим декором, зрідка блакитні з білим декором), наявність стінописів в інтер'єрах, багатоярусні різьблені іконостаси, народно стильовий декор переважно фітоморфного характеру (рідше тератологічний), архітектурний декор у вигляді ордерів, розвинутих розкріпованих карнизів великого виносу.

Ключові слова: особливості; православна церква; Середнє Подніпров'я; національна ідентичність; виразники.

Вступ.

Повномасштабна війна з Росією загострила ті проблеми ствердження національної української ідентичності, які існували з 1654 року, періодично затихаючи чи загострюючись. Особливо з часів правління Катерини II починається системне викорінення всього українського, яке трактувалось як «малоросійське». Ця політика тривала і при наступних російських імператорах і всіляко заперечувала будь-які прояви української культури. Якщо проаналізувати ситуацію в православному будівництві, то останнім стилем архітектури і мистецтва з національними проявами став стиль бароко, особливо

на його високій стадії, оскільки на етапі пізнього бароко відбувається різка зміна вектору стильових уподобань в бік класицизму, а згодом ампіру. Заборною Синоду 1801 року був остаточно перерваний процес становлення національної школи православного будівництва, були розроблені альбоми типових двоглавих церков, а для індивідуальних проектів вимагалась віза самого імператора. Включно до другої половини XIX століття і цивільна архітектура також залежала від типових «зразкових проектів», а індивідуальні проекти затверджувались багатьма інстанціями, а наприкінці імператором.

Починаючи з другої половини XIX століття функцію узгодження проектів перебирають на себе міські управи, що означало початок відходу від однотипності забудови. Втім, це не сприяло проявам національних ознак. Нові церкви зводились в псевдовізантійському, псевдоруському або русько-візантійському стилях.

Зростання інтересу до національної культури розпочалось лише наприкінці XIX століття і активізувалось в першому десятилітті XX століття, причому основний поштовх цим процесам надала Полтавщина.

Роки радянської влади також призвели до втрат національної архітектури, передусім церковної. По всій території Радянської України в містах і селах були знищені сотні мурованих і дерев'яних храмів, а ті, що залишилися, були перетворені на музеї атеїстичної пропаганди, клуби та комори. Значна кількість храмів була втрачена в роки Другої світової війни та в післявоєнний період.

Фактично, відродження національної культури і архітектури розпочалося зі здобуттям незалежності, однак і досі цей процес свідомо гальмується тією частиною духовенства, яка визнає тільки русько-візантійський стиль церковної архітектури.

Сьогодні на тлі тих процесів в Україні, свідками яких ми є, важливою складовою становлення нації стає запровадження української культури в різних її проявах – в мові, в творчості, в побуті, в національній церкві.

І тут ми підходимо до проблемного аспекту. Якою візуально має стати сучасна українська церква? Спадкоємність розвитку православного будівництва Київської Русі була перервана татаро-монгольською навалою 1240 року, тому православне будівництво доби козацького бароко в основному засновувалось на зовсім інших традиціях, передусім на традиціях дерев'яної архітектури і на народному мистецтві. В свою чергу, і ці традиції були перервані насильницькою заборною будівництва церков в українському стилі. Далі були два століття будівництва церков в стилі класицизму, ампіру, русько-візантійському чи псевдоруському. І досі значна частина духовенства намагається будувати нові церкви в тих самих традиціях.

На наш погляд, незалежна держава повинна мати церкви, де відчуваються національні традиції, можливо, в модернізованих формах і в сучасних матеріалах. Нам можуть дорікнути: наприклад, в сусідній Польщі сучасні костьоли зведені в модернізованих формах без національних ознак. Але в Польщі не було такого системного знищення об'єктів-виразників національної ідентичності, як це було в Україні. На даному етапі для зґрунтування, об'єднання суспільства Україна потребує архітектурних форм, які асоціюються з Україною.

Завдання дослідження полягали в наступному:

- на прикладі київської школи козацького бароко проаналізувати набір національних ознак, втілених в архітектурі православних храмів;
- визначити, які з цих ознак можуть бути використані для створення сучасної української школи православного будівництва.

Для вирішення завдань дослідження була опрацьована відповідна джерельна база:

- видання, присвячені загальним реставраційним аспектам – публікації S. Baiandin et al. [1], M. Dyomin, Y. Ivashko [2], Y. Ivashko et al. [3], M. Orlenko, Y. Ivashko [12], M. Orlenko et al. [13-15];
- видання, присвячені видатним храмам – публікації М.Орленко [4-11], реставраційні звіти [16-19], Сіткарьової О.В. [20].

Основна частина.

Характерні ознаки храмів Києва доби козацького бароко – виразники національної ідентичності

Період бароко поділяється на такі три періоди (Рис.1):

- раннє бароко (1648-1680) - характеризується перехідним характером, який поєднує риси Ренесансу і бароко в одних об'єктах;
- високе бароко (1680-1740) - це період максимального вираження ознак стилю зі складними архітектурними формами, поширення грушоподібних куполів з перехватом-«ковніром» і складне декорування;
- пізнє бароко (1740-ві – кінець 1770-х) - відзначається поступовим зменшенням характерних ознак бароко та переходом до класицизму, півциркульні куполи без перехвату, симетричну композицію, відсутність декору, стриманість та рустований нижній поверх.

Всі періоди відзначаються притаманними їм архітектурними рисами та типовими схемами храмів. Період бароко характеризується більшою різноманітністю композицій храмів та їх планувальною структурою порівняно з давньоруським періодом.

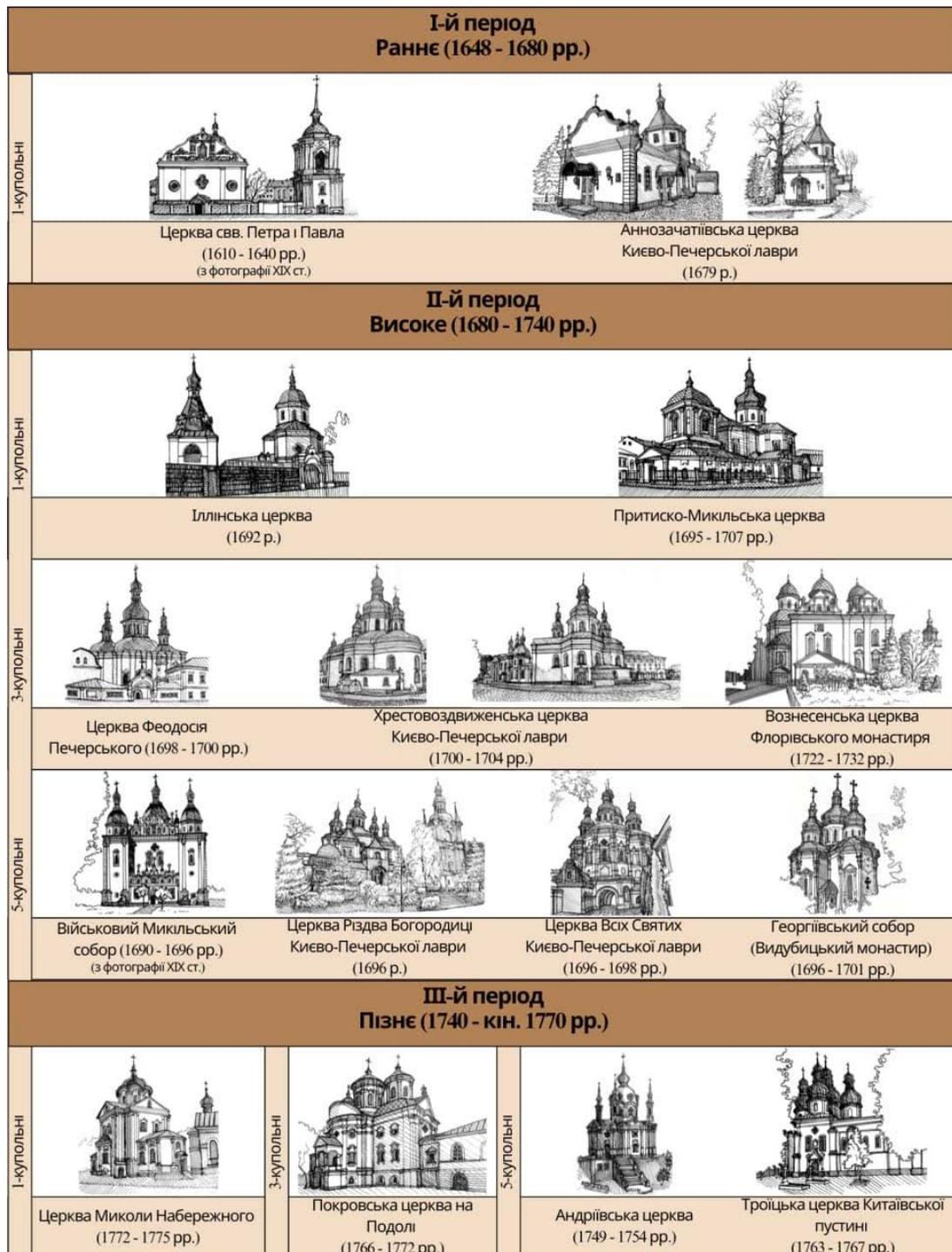

Рис.1. Церкви Києва трьох періодів бароко. Схема А. Ключнікової

В типах планів церков Києва доби бароко немає одного домінуючого типу плану. Так само немає домінуючої кількості ознак європейського бароко в великій кількості храмів, кількість таких визначальних ознак за класифікатором варіюється. Водночас можна встановити, що більша кількість ознак, притаманних об'єктам західноєвропейського бароко, відмічена в церквах Києва в 1685-1729 роках, причому в основному це перебудовані давньоруські храми або перебудовані католицькі храми.

Порівняння кількості ознак візантійської архітектури в храмах Києва давньоруської доби і ознак європейського бароко в храмах українського бароко доводить, що в давньоруському періоді загалом зберігалася візантійська архітектурна традиція, прояви регіональної своєрідності спостерігаються на другому і третьому періодах, в основному в конструктивних схемах і типах мурування, натомість в період Гетьманату стиль українського бароко хоча і перейняв частину ознак європейського католицького бароко, однак більшою мірою засновувався на національних традиціях і дерев'яній церковній архітектурі. Відповідно, можна стверджувати, що стильовою основою для давньоруської архітектури на всіх трьох періодах була візантійська архітектура, натомість такою стильовою основою для архітектури українського бароко була дерев'яна архітектура, модифікована під впливом європейського бароко.

Отже, прояви регіональної своєрідності, коли кожна школа на території Гетьманату відрізнялася специфічними особливостями церков, вираженими в об'ємно-просторовій композиції і розплануванні, спостерігалися саме в період українського бароко.

Для київської школи бароко ця регіональна особливість полягала в відсутності домінуючого типу планування і кількості ознак європейського бароко.

Оскільки, як доведено за класифікатором, лише незначна кількість київських церков мала більшу кількість ознак європейського бароко, це засвідчує, що стиль, який поширено називають українським бароко, не був провінційною версією європейського бароко і відзначався своєрідністю.

Характеристика київської школи бароко свідчить про наступне:

- при загальному впливі традицій європейського бароко кількість запозичених ознак була від середньої до незначної, що доводить факт своєрідності українського бароко як окремого явища;

- найбільша кількість ознак за класифікатором європейського бароко зафіксована в перебудованих давньоруських соборах і в колишніх уніатських храмах;

- в Києві були досить поширені приклади церков бароко з мінімальною кількістю характерних ознак європейського бароко.

Окремо проаналізовано композицію храмів Києва трьох періодів бароко:

- на ранньому періоді храми виглядають більш монументальними через обмеженість зовнішнього декорування фасадів;

- на високому періоді подекуди спостерігається надмірне декорування площин стін дрібномасштабним декором, через що храми здаються більш витонченими, але менш монументальними (цьому враженню сприяє плавна грушоподібна форма куполів різного розміру);

- на пізньому періоді зменшується кількість зовнішнього декору, а класичний ордер і рустовка нижнього поверху знов створюють ефект монументальності (це враження строгості додатково підсилює півциркульна форма куполів).

Від першого до третього періоду бароко кут при вершині зменшився в окремих випадках вдвічі.

Так само було досліджено зміну співвідношення ширини західного фасаду до висоти київських перебудованих барокових церков.

Серед мурованих храмів Києва доби бароко виділяються три основні групи:

- похідні від європейського бароко;
- похідні від давньоруської архітектури (в плануванні) з елементами бароко;
- похідні від зрубного дерев'яного будівництва з модифікацією під муровану архітектуру.

На ранньому етапі бароко в Києві поширені трьохкамерні, хрещаті, трьохнавні церкви та церкви змішаного типу з додатковими спорудами. На пізньому етапі розвитку стали більш поширеними трьохнавні храми і храми з планами змішаного типу з додатковими спорудами.

Поряд з новим типом хрещатої церкви з планом у вигляді рівнораменного грецького хреста виникає і набуває поширення на Наддніпрянщині та Лівобережжі під час Гетьманщини тип триконхової церкви, де розміри бічних екседр варіювалися.

Важливим чинником впливу була уніфікація форми. Тобто для Київської Русі це півциркульна яйцеподібна форма, яка тиражувалась в різних церквах, а для періоду бароко – це грушовидна форма з перехватом-«ковніром». Втім, якщо зміни в куполах часів Київської Русі стосувались передусім зменшення їх кількості і вертикалізму пропорцій, то в часи бароко можна говорити про більш помітний процес еволюції форми куполу від півциркульного ренесансного через місцевий грушоподібний тип з перехватом до класицизованої стриманої півциркульної правильної форми.

Висновки.

Було визначено такі ознаки мурованого церковного будівництва, спільні для Києва, Середньої Наддніпрянщини і Лівобережжя під управлінням Гетьманату:

- симетричність об'ємно-просторової композиції;
- масштабність і монументальність;
- врівноважених складових частин цілісного об'єму;

- активний силует за рахунок баштової композиції, ярусних верхів, фронтонів і розкріпованих карнизів великого виносу (Рис.2);
- спільний з дерев'яним будівництвом прийом церкви з кількох окремих об'ємів, кожен з яких увінчаний ступінчастим ярусним верхом;
- розкритість внутрішнього простору до zenіту бані.

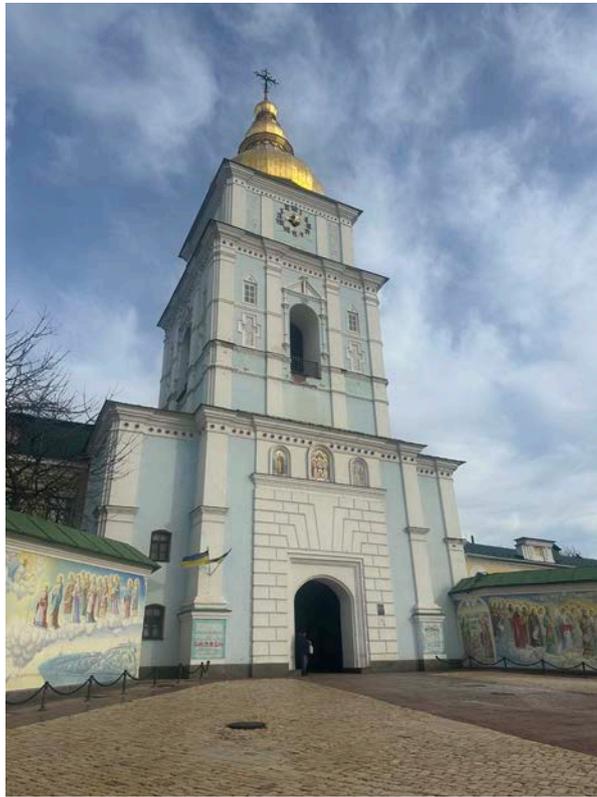

Рис.2. Відтворена за архівними матеріалами дзвіниця Михайлівського Золотоверхого монастиря, Фото А. Ключнікової

При цьому на кожному з трьох періодів бароко виробились свої прийоми створення масштабу об'єкту:

- на ранньому періоді храми виглядають більш монументальними через обмеженість зовнішнього декорування фасадів;
- на високому періоді подекуди спостерігається надмірне декорування площин стін дрібномасштабним фітоморфним, антропоморфним і геральдичним декором, через що храми здаються більш витонченими, але менш монументальними (цьому враженню сприяє плавна грушоподібна форма куполів різного розміру);
- на пізньому періоді зменшується кількість зовнішнього декору, а класичний ордер і рустовка нижнього поверху знов створюють ефект монументальності (це враження строгості додатково підсилює півциркулярна форма куполів).

Такий безпосередній вплив декору на масштаб об'єкту видно на прикладі таких об'єктів пізнього періоду бароко як церква Різдва Богородиці і дзвіниці на Дальніх печерах авторства архітектора С. Ковніра, які мають менший розмір у порівнянні з Софійською дзвіницею, Великою дзвіницею Лаври арх. І.-Г. Шеделя, Андріївською церквою арх. Ф.-Б. Растреллі та І. Мічуріна, однак справляють враження монументальності через відсутність надмірного декорювання фасадів. Іллінська церква в Суботові виглядає більш монументальною, ніж, скажімо, Троїцька надбрамна церква Києво-Печерської Лаври з фасадним фресковим стінописом і ліпним декором.

Дослідження існуючих і зруйнованих київських храмів доби українського бароко дозволило виявити ті особливості, які власне і зумовлювали ефект масштабності, активного силуету, камерності і втілювали національні ознаки православної архітектури:

1) експресія композиції і активний силует.

Більшою експресією об'ємно-просторової композиції і активним силуетом відзначались храми з планом у вигляді рівнораменного грецького хреста або тридільні, споріднені за композицією з дерев'яними зрубними церквами, натомість храми з планами на основі хрестово-купольної базиліки, або перебудовані давньоруські, або новозбудовані, відзначались меншою експресією композиції і силуету;

2) масштабність і монументальність.

Цей ефект зумовлювався не тільки фізичними розмірами храму, а й співвідношенням складових частин форми (стіни, верхи, поділ на яруси) та кількістю декору (дрібномасштабний декор візуально зменшував масштаб об'єкту, відсутність декору збільшувала масштаб). Виключенням є декорювання лиштв вікон і дверей, яке менше спливало на створення ефекту масштабності будівлі;

3) ефект піднесення, тріумфу православ'я і національної ідеї в розвиненій багатокупольній об'ємно-просторовій композиції;

4) всефасадність (якої немає в католицькому бароко, де головний фасад – західний, найбільш виразний);

5) відповідність зовнішньої форми і внутрішнього простору, відкритого до zenіту бані, причому до zenіту бані відкритий кожен баштовий об'єм з окремим багатоярусним верхом;

6) поширене пропорціональне співвідношення частин церкви – висота стін першого ярусу дорівнює часто $1/3$ загальної висоти, висота верху з трьох частин, або рівних між собою, або двох однакових, а третьої вдвічі меншої (в такому випадку менша частина – це маківка з хрестом).

Таким чином, це доводить, що козацьке бароко може стати джерелом наслідування для сучасної архітектурної школи православного будівництва в Україні. На наш погляд, повинні бути наслідувані такі знакові особливості, які асоціюються з українською культурою:

- баштовість об'ємів;
- спорідненість з народною церковною архітектурою;
- куполи на основі модифікованих національних форм;
- декор на основі народно стильових орнаментів.

Список джерел

1. S. Baiandin, Y. Ivashko, A. Dmytrenko, I. Bulakh, M. Hryniewicz Use of Historical Painting Concepts by Modern Methods in the Restoration of Architectural Monuments / International Journal of Conservation Science, Volume 13, Issue 2, 2022. Pp. 381-394.
2. M. Dyomin, Y. Ivashko. Research, preservation and restoration of wooden churches in Ukraine. / Wiadomości Konserwatorskie • Journal of Heritage Conservation • 61/2020. Pp.85 -90.
3. Y. Ivashko, I. Buzin, I.G. Sandu, D. Kuśnierz-Krupa, J. Kobylarczyk, A. Dmytrenko, L. Bednarz. State-of-the-art Technologies of Imitation of Mural Painting from the Kyivan Rus and Baroque Periods in the Reconstructed St. Michael Golden-domed Cathedral in Kyiv. / International Journal of Conservation Science Volume 13, Issue 1, 2022. Pp. 147-162.
4. Орленко М.І. Михайлівський Золотоверхий монастир: методичні засади і хронологія відтворення. Київ, 2002. 160 с.
5. Орленко М. Успенський собор Києво-Печерської Лаври: методичні засади і хронологія відтворення. Київ, 2015. 832 с.
6. Орленко М.І. Історія Успенського собору Києво-Печерської Лаври – головної святині східного православ'я / Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн.збірник / Відпов. ред. М.М. Дьомін. К.: КНУБА, 2015. Вип. 40. С. 97-112.
7. Орленко М.І. Комплексні науково-реставраційні дослідження, науково-проектні роботи 1981-1990 рр. і програма наукових досліджень Успенського собору 1981 року / Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. збірник / Відповід.ред. М.М. Дьомін. К.: КНУБА, 2015. Вип. 41. С. 166-175.
8. Орленко М.І. Успенський собор Києво-Печерської Лаври: історико-архівні і бібліографічні дослідження / Містобудування та територіальне планування: Наук.-техн. збірник / Відповід. ред. М.М. Осетрін. К.: КНУБА, 2015. Вип. 58. С. 322-329.
9. Орленко М.І. Специфіка і складнощі відтворення Успенського собору Києво-Печерської лаври / Містобудування та територіальне планування: Наук.-техн. збірник / Відповід. ред. М.М. Осетрін. К.: КНУБА, 2016. Вип. 61. С. 6-12.
10. Орленко М.І. Огляд історії Михайлівського Золотоверхого монастиря / Містобудування та територіальне планування: Наук.-техн. збірник / Відповід. ред. М.М. Осетрін. К.: КНУБА, 2016. Вип. 60. С. 259-266.
11. Орленко М.І. Архітектурно-археологічні дослідження Михайлівського Золотоверхого монастиря / Архітектурний вісник КНУБА: Наук.-вироб.збірник / Відповід. ред. Куліков П.М. К.: КНУБА, 2016. Вип. 10. С. 177-182.
12. M. Orlenko, Y. Ivashko. The concept of art and works of art in the theory of art and in the restoration industry. / Art Inquiry. Recherches sur les arts, 2019, vol. XXI. Pp.171-190.
13. M. Orlenko, Y. Ivashko, J. Kobylarczyk, D. Kuśnierz-Krupa. The influence of ideology on the preservation, restoration and reconstruction of temples in the urban structure of post-

totalitarian states. / Wiadomości Konserwatorskie • Journal of Heritage Conservation” • 61/2020. Pp. 67-79.

14. M. Orlenko, Y. Ivashko, Y. Ding Fresco Wall Painting and its Regional Modifications. / International Journal of Conservation Science, Volume 13, Issue 1, 2022. Pp. 57-72.

15. M. Orlenko, I. Buzin, Y. Ivashko, A. Dmytrenko, D. Kuśnierz-Krupa, D. Mykhailovskyi, S. Belinskyi, A. Urakina. Reproduction and Restoration of Iconostases of Ukrainian Churches. / International Journal of Conservation Science. Volume 14, Issue 2, June 2023. Pp. 511-526.

16. Отчет о разборке руин Успенского собора Госзаповедника “Киево-Печерская Лавра”. РНРПМ Научно-исследовательский и проектный сектор. Киев, 1954. С. 1-67.

17. Отчет о разборке руин Успенского собора-памятника архитектуры 11-18 вв. в Киево-Печерском ГИКЗ в 1962-63 гг., РСНРПМ. Киев, 1964. С. 1-45.

18. Пам'ятка архітектури охор. №4/1. Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Пам'ятка архітектури XI-XIX ст. Успенський собор Києво-Печерської Лаври. Історична довідка. Київ, 1998. С. 1-34.

19. Пам'ятка архітектури XI-XIX ст. Успенський собор. Науково-реставраційне обґрунтування концепції відтворення Успенського собору Києво-Печерської Лаври. Київ, 1998. С. 1-47.

20. Сіткарьова О.В. Успенський собор Києво-Печерської Лаври. Київ, 2000. 232 с.

21. Urakina A. Transformation of the church architectural composition of Ukraine in the 10th – 18th centuries as the theoretical basis of restoration. / Wiadomości Konserwatorskie / Journal of Heritage Conservation, № 69/2022. Pp. 15-25.

Anastasiia Kliuchnikova, Pavlo Bilous,

Kyiv National University of Construction and Architecture

CHARACTERISTICS OF THE ORTODOX CHURCH OF THE MIDDLE DNEIPER REGION AS EXPRESSIONS OF NATIONAL IDENTITY

The article identifies the characteristic features of Orthodox churches of the Middle Dnieper region of the "Cossack Baroque" era as expressions of national identity. It is noted that, unlike Chernihiv Oblast, Poltava Oblast, and Slobozhan Oblast, the Middle Dnieper Region was constantly experiencing armed conflicts, which caused waves of resettlement.

That is why different compositional schemes of churches spread equally in this territory. At the same time, the type of three-story church dominated as a symbol of the Divine Trinity.

The Orthodox Church of the Middle Dnieper embodied those features that are interpreted as expressions of Ukrainian culture and nationally styled architecture: it is a tower-like type of composition, when each volume has its own completion in the form of a bathhouse and is open in the interior to the zenith of the bathhouse, pear-shaped domes with an interception-"cove", traditional polychromy (golden, green, blue domes with gold stars, the walls are white with white decor, sometimes blue with white decor), the presence of wall paintings in the interiors, multi-tiered carved iconostases, folk-style decor of a mostly phytomorphic character (rarely

teratological), architectural decor in the form of orders, developed unfastened cartouches of great importance.

The following features of brick church construction, common to Kyiv, the Middle Dnieper region and the Left Bank under the administration of the Hetmanate, were determined:

- symmetry of the volume-spatial composition;
- scale and monumentality;
- balanced component parts of a complete volume;
- an active silhouette due to the tower composition, tiered tops, gables and unfastened eaves of a large overhang;
- the reception of the church from several separate volumes shared with the wooden construction, each of which is crowned with a stepped tiered top;
- openness of the internal space to the zenith of the bath.

At the same time, each of the three baroque periods developed its own techniques for creating the scale of an object.

In the early period, the temples look more monumental due to the limited external decoration of the facades;

- in the high period, excessive decoration of the wall planes with small-scale phytomorphic, anthropomorphic and heraldic decor is sometimes observed, due to which the temples seem more refined, but less monumental (the smooth pear-shaped shape of domes of different sizes contributes to this impression);
- in the late period, the amount of external decoration decreases, and the classical order and rustication of the lower floor again create the effect of monumentality (this impression of austerity is additionally reinforced by the semicircular shape of the domes).

Key words: features; Orthodox Church; Middle Dnieper; national identity; expressions

REFERENCES

1. S. Baiandin, Y. Ivashko, A. Dmytrenko, I. Bulakh, M. Hryniewicz Use of Historical Painting Concepts by Modern Methods in the Restoration of Architectural Monuments. / *International Journal of Conservation Science*, Volume 13, Issue 2, 2022. Pp. 381-394. {in English}
2. M. Dyomin, Y. Ivashko. Research, preservation and restoration of wooden churches in Ukraine. / *Wiadomości Konserwatorskie • Journal of Heritage Conservation* • 61/2020. Pp. 85-90. {in English}
3. Y. Ivashko, I. Buzin, I.G. Sandu, D. Kuśnierz-Krupa, J. Kobylarczyk, A. Dmytrenko, L. Bednarz. State-of-the-art Technologies of Imitation of Mural Painting from the Kyivan Rus and Baroque Periods in the Reconstructed St. Michael Golden-

domed Cathedral in Kyiv. / International Journal of Conservation Science Volume 13, Issue 1, 2022. Pp. 147-162. {in English}

4. Orlenko M.I. Mykhaylivs'kyy Zolotoverkhyy monastyr: metodychni zasady i khronolohiya vidtvorennya. Kyiv, 2002. 160 s. {in Ukrainian}

5. Orlenko M. Uspens'kyy sobor Kyevo-Pechers'koyi Lavry: metodychni zasady i khronolohiya vidtvorennya. Kyiv, 2015. 832 s. {in Ukrainian}

6. Orlenko M.I. Istoriya Uspens'koho soboru Kyevo-Pechers'koyi Lavry – holovnoyi svyatyni skhidnoho pravoslav'ya / Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannya: Nauk.-tekhn.zbirnyk / Vidpov. red. M.M. Dyomin. K.: KNUBA, 2015. Vyp. 40. C. 97-112. {in Ukrainian}

7. Orlenko M.I. Kompleksni naukovo-restavratsiyni doslidzhennya, naukovo-proektni roboty 1981-1990 rr. i prohrama naukovykh doslidzen' Uspens'koho soboru 1981 roku / Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannya: Nauk.-tekhn. zbirnyk / Vidpovid.red. M.M. Dyomin. K.: KNUBA, 2015. Vyp. 41. C. 166-175. {in Ukrainian}

6. Orlenko M.I. Arkhitekturno-arkheolohichni ta petrografichni doslidzhennya / Arkhitekturnyy visnyk KNUBA: Nauk.-vyrob. zbirnyk/ Vidpovid. red. Kulikov P.M. K.: KNUBA, 2015. Vyp. 7. C. 111-127. {in Ukrainian}

7. Orlenko M.I. Uspens'kyy sobor Kyevo-Pechers'koyi Lavry: istoryko-arkhivni i bibliografichni doslidzhennya / Mistobuduvannya ta terytorial'ne planuvannya: Nauk.-tekhn. zbirnyk / Vidpovid. red. M.M. Osyetrin. K.: KNUBA, 2015. Vyp. 58. C. 322-329. {in Ukrainian}

8. Orlenko M.I. Spetsyfika i skladnoshchi vidtvorennya Uspens'koho soboru Kyevo-Pechers'koyi lavry / Mistobuduvannya ta terytorial'ne planuvannya: Nauk.-tekhn. zbirnyk / Vidpovid. red. M.M. Osyetrin. K.: KNUBA, 2016. Vyp. 61. C. 6-12. {in Ukrainian}

9. Orlenko M.I. Obraz Uspens'koho soboru v davn'orus'kiy arkhitekturi / Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannya: Nauk.-tekhn. zbirnyk / Vidpovid. red. M.M. Dyomin. K.: KNUBA, 2016. Vyp. 44. C. 64-69. {in Ukrainian}

10. Orlenko M.I. Ohlyad istoriyi Mykhaylivs'koho Zolotoverkhoho monastyrya / Mistobuduvannya ta terytorial'ne planuvannya: Nauk.-tekhn. zbirnyk / Vidpovid. red. M.M. Osyetrin. K.: KNUBA, 2016. Vyp. 60. C. 259-266. {in Ukrainian}

11. Orlenko M.I. Arkhitekturno-arkheolohichni doslidzhennya Mykhaylivs'koho Zolotoverkhoho monastyrya / Arkhitekturnyy visnyk KNUBA: Nauk.-vyrob.zbirnyk / Vidpovid. red. Kulikov P.M. K.: KNUBA, 2016. Vyp. 10. C. 177-182. {in Ukrainian}

12. M. Orlenko, Y. Ivashko. The concept of art and works of art in the theory of art and in the restoration industry. / Art Inquiry. Recherches sur les arts, 2019, vol. XXI. Pp. 171-190. {in English}

13. M. Orlenko, Y. Ivashko, J. Kobylarczyk, D. Kuśnierz-Krupa. The influence of ideology on the preservation, restoration and reconstruction of temples in the urban structure of post-totalitarian states. / *Wiadomości Konserwatorskie • Journal of Heritage Conservation* • 61/2020. Pp. 67-79. {in English}
14. M. Orlenko, Y. Ivashko, Y. Ding. Fresco Wall Painting and its Regional Modifications. / *International Journal of Conservation Science*, Volume 13, Issue 1, 2022. Pp. 57-72. {in English}
15. M. Orlenko, I. Buzin, Y. Ivashko, A. Dmytrenko, D. Kuśnierz-Krupa, D. Mykhailovskiy, S. Belinskyi, A. Urakina. Reproduction and Restoration of Iconostases of Ukrainian Churches. / *International Journal of Conservation Science*, Volume 14, Issue 2, June 2023. Pp. 511-526. {in English}
16. Otchet o razborke ruyn Uspenskoho sobora Hoszapovednyka “Kyyevo-Pecherskaya Lavra”. RNRPM Nauchno-issledovatel'skyy y proektnyy sektor. Kyev, 1954. S. 1-67. {in Ukrainian}
17. Otchet o razborke ruyn Uspenskoho sobora-pamyatnyka arkhytektury 11-18 vv. v Kyyevo-Pecherskom HYKZ v 1962-63 hh., RSNRPM. Kyev, 1964. S. 1-45. {in Ukrainian}
18. Pam'yatka arkhytektury okhor. №4/1. Natsional'nyy Kyyevo-Pechers'kyy istoryko-kul'turnyy zapovidnyk. Pam'yatka arkhytektury KHI-KHIKH st. Uspens'kyy sobor Kyyevo-Pechers'koyi Lavry. Istorychna dovidka. Kyiv, 1998. S. 1-34. {in Ukrainian}
19. Pam'yatka arkhytektury KHI-KHIKH st. Uspens'kyy sobor. Naukovo-restavratsyne obhruntuvannya kontseptsii vidtvorennya Uspens'koho soboru Kyyevo-Pechers'koyi Lavry. Kyiv, 1998. S. 1-47. {in Ukrainian}
20. Sitkariova O.V. Uspens'kyy sobor Kyyevo-Pechers'koyi Lavry. Kyiv, 2000. 232 s. {in Ukrainian}
21. Urakina A. Transformation of the church architectural composition of Ukraine in the 10th – 18th centuries as the theoretical basis of restoration. *Wiadomości Konserwatorskie / Journal of Heritage Conservation*, № 69/2022. Pp. 15-25. {in English}